

बुद्धिबळ हा खेळ विशिष्ट समाजापुरता मर्यादित नाही

मकरंद वेलणकर

एम्.फील्. स्टुडंट - सोशिलॉजी

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे

समाजशास्त्राचा विचार करता मला असे वाटते की, प्रगती साधताना अडचणी या निर्माण होणारच. त्यावर उपाय शोधण्याचे काम थोर विचारवंत, समाजशास्त्रज्ञ सतत करत असतात. पण एक गोष्ट कधीही थांबत नाही, ती म्हणजे समाजातील पारंपारीक क्रिडा प्रकार 'खेळ'. आपापसातील हेवेदावे विसरून खेळाच्या निमित्ताने एकत्र येणारा समाज, दोन क्षण विरंगुळा मिळवणारा मग तो पारंपारीक वाद्यांच्या तालावर नाचत खेळ करणारा आदिवासी असो किंवा दाणपट्टा, तलवारबाजी यांचे प्रात्यक्षिक दाखवणारा मराठा समाज.

खेळ हा समाजाला एकत्र आणतो. जात-धर्म, स्त्री-पुरुष हा भेदभाव न करता खेळाचा आनंद सर्वजण मनमुराद लुटतात. सांघिक खेळ, बैठे खेळ, वैयक्तिक खेळ, मैदानी खेळ, इनडोअर खेळता येणारे खेळ असे अनेक प्रकार खेळांच्या बाबतीत सांगता येतील. क्रिकेट, कबड्डी, हॉकी हे यांसारखे सांघिक खेळ एकमेकांच्या सहकार्याने विजय म्हणजे यश मिळविण्याचे धडे देतात. प्रत्येकजण वैयक्तिक गुणांचा, कौशल्याचा उपयोग करत, त्यांचा एकत्रित परिणाम म्हणजे संघाला विजेतेपद मिळवून देतो. अशा संघात खेळाडूचे फक्त कौशल्य बघितले जाते व त्याला संधी मिळते. पंथ, जात, धर्माच्या बाहेर समाज म्हणजे राष्ट्राच्या, संघाच्या विजयासाठी हे सर्वजण प्रयत्न करत असतात.

तसेच वैयक्तिक कौशल्याच्या उदा. पोहणे, भालाफेक, उंचउडी, रनिंग अशा खेळांचा समावेश होतो. इथे खेळाडूला वैयक्तिक कौशल्याच्या जोरावर एकट्याने त्याच्या राष्ट्राला ऑलिंपिक सारख्या स्पर्धांमध्ये विजेतेपद मिळवून घ्यायचा प्रयत्न करावा लागतो.

बुद्धिबळासारख्या बैठ्या खेळामध्ये सुद्धा जागतिक पातळीवर विजेतेपद मिळविण्यासाठी खेळाडू अथक परिश्रम करत असतो.

खरं म्हणजे या खेळाला धर्म, जात, लिंग यांचे बंधन नाही. हा खेळ बुद्धीचा आहे. बारा बलुता पद्धतीनुसार बुद्धीचे काम ते ब्राह्मणाचे. शिंपी. चांभार, कुंभार अशाप्रकारे काम चालायचे. त्यामुळे हा खेळ ब्राह्मणांमधे जास्त रुजला असावा व इतर वर्गांनी, समाजाने तेवढ्या आत्मियतेने या खेळाकडे पाहिले नसेल किंवा ते आकृष्ट झाले नसतील.

पण आता परिस्थिती तशी नाही. शिक्षणाचा प्रकार जसजसा होत गेला तसे तसे गोष्टी बदलायला लागल्या. त्यात सर्वसमावेशकता आली. बारा बलुते पद्धत हद्दपार व्हायला लागली. कोणी कोणतीही गोष्ट करू शकतो यास सामाजिक मान्यता मिळाली. याबरोबरच या खेळामधेही सर्वजण सहभागी व्हायला लागले. खेळाचा प्रसार जसजसा वाढत चालला तसतसे ब्राह्मण वर्गात रुजलेला मर्यादित वाटणाऱ्या खेळाने सर्व जातीधर्मात आपले अस्तित्व दाखवायला सुरुवात केली. समाजाच्या विविध अंगांमधून उत्तमोत्तम खेळाडू घडू लागले व ते भारत देशाची मान अभिमानाने उंचावू लागले.

आपण उदाहरणादाखल महाराष्ट्राच्या बुद्धिबळातील यशस्वी खेळाडूंची यादी बघूयात

बुद्धिबळातील ग्रॅण्डमास्टर किताब म्हणजे एखाद्या विषयात डॉक्टरेट मिळविण्यासारखे आहे. अत्यंत मेहनतीचे आणि बौद्धिक कौशल्य पणाला लावणाऱ्या या किताबाचे महाराष्ट्रातील मानकरी बघितले तर लक्षात येईल की, प्रविण ठिपसे (मुंबई), अभिजीत कुंटे (पुणे), अभिमन्यू पुराणिक (पुणे) यांच्याबरोबर विदित गुजराथी (नाशिक), अक्षयरज कोरे (पुणे), शार्दुल गागरे (अहमदनगर), स्वप्नील धोपाडे (अमरावती) अशा विविध स्तरातील खेळाडूंनी हा मानाचा किताब मिळविला आहे. महाराष्ट्रातील महिला ग्रॅण्डमास्टर बघितल्या तर स्वाती घाटे, इशा करवडे, सौम्या स्वामिनाथन, कृतीका नाडीक याही समाजाच्या विविध भागांचे प्रतिनिधित्व करतात.

ग्रॅण्डमास्टर किताबाच्या खालोखाल असलेला इंटरनॅशनल मास्टर हा मानाचा सन्मान मिळवलेल्या खेळाडूंची यादी बघितली तर शरद टिळक (ठाणे), राहुल शेटी (मुंबई), अनुप देशमुख (नागपूर), चंद्रशेखर गोखले (पुणे), प्रथमेश मोकल (पुणे), विक्रमादित्य कुलकर्णी (ठाणे), प्रसन्ना राव (ठाणे), आदित्य उदेशी (मुंबई साऊथ), समीर काठमाळे (सांगली), सागर शहा (मुंबई), अभिषेक केळकर (पुणे) अशा समाजतील विविध स्तरातील खेळाडूंनी इंटरनॅशनल मास्टर किताब मिळविला आहे.

महिलांमध्ये इंटरनॅशनल किताब अनुपमा गोखले (मुंबई), भाग्यश्री ठिपसे (मुंबई), मृणालिनी कुंटे (पुणे) यांच्याबरोबरच शाल्मली गागरे (अहमदनगर), प्रणाली धारीया (मुंबई) साक्षी चित्तलांगे (औरंगाबाद), आकांक्षा हगवणे (पुणे), रूचा पुजारी (कोल्हापूर) यांनी मिळवून बुद्धिबळ हा खेळ सर्व स्तरात पोहोचला असल्याचे तसेच पुरुषांपर्यंत मर्यादित न राहता महिलांमध्येही मोठ्या प्रमाणात खेळला जात असून उत्तम खेळाडू घडत आहेत हे दर्शवते.

तसे पाहिले तर कोणत्याच खेळाला जात, धर्म यांचे बंधन असत नाही, असता कामा नये, पण शारीरिक क्षमतेप्रमाणे अनेक खेळांसाठी विशिष्ट समाजाच्या काही चौकटी आखल्या गेल्या उदा. हॉकी पंजाबी, कुस्ती - मराठा इत्यादी. तसेच बुद्धिबळावरही ब्राह्मणांचा खेळ हा शिक्का बसला.

खेळ कोणताही असो, तुम्हाला त्या खेळास उपयुक्त अशी शारीरिक, मानसिक तयारी करणे गरजेचे आहे. तुम्हाला एखादा खेळ आत्मसात करायचा असेल तर त्यासाठी त्याविषयीची माहिती करून घेणे, त्याचे प्रशिक्षण कोठे मिळते हे शोधणे, या खेळासाठी योग्य असे आपल्याकडे कोणते अंगभूत गुण आहेत आणि कोणते गुण आपल्याला आत्मसात करायचे आहेत हे शोधणे व त्याप्रमाणे असलेले गुण जोपासणे व नसलेले गुण आत्मसात करून वाढविण्यासाठी प्रयत्न करणे हे त्या खेळाडूचे काम आहे.

आर्थिक, सामाजिक बाबी काही अंशी त्या खेळाच्या शिकण्यावर, खेळाडूवर प्रभाव पाडू शकतात पण ते अंतिम सत्य आहे असे मला वाटत नाही. तुमच्यात जर एखादी गोष्ट शिकायची उर्मी असेल तर तुम्ही ती गोष्ट शिकताच, तुमची जबरदस्त इच्छाशक्ती अनेक अडचणींवर मात करून तुम्हाला तुमचे इच्छित ज्ञान मिळविण्यासाठी मदत करते, मार्ग दाखवते. उदाहरण घ्यायचे झाले तर एकलव्य फक्त निरीक्षणाने धनुर्विद्या शिकला. अनेकांनी रस्त्यावरच्या दिव्यांचा उपयोग करून, त्यात अभ्यास करून विद्वान म्हणून स्वतःची ओळख निर्माण केली.

बुद्धिबळ हा खेळ सर्वसमावेशक झाला आहे. बुद्धिबळ खेळाडूंप्रमाणेच बुद्धिबळाचे प्रशिक्षक, बुद्धिबळाचे राष्ट्रीय - आंतरराष्ट्रीय पंच, बुद्धिबळाचे स्पर्धासंयोजक अशा विविध विभागात कार्यरत असलेल्या मंडळींचा अभ्यास केला तर असेच दिसते की, बुद्धिबळ हा खेळ हा एका विशिष्ट समाजापुरता मर्यादित नाही.